

ALGIRDAS BUDREVIČIUS

Vilniaus universitetas

AR GALIMA SEMIOTIKĄ PRADĖTI NUO ARISTOTELIO? ŽENKLO AIŠKINIMAS, GRĮSTAS HILOMORFINE ESATIES TEORIJA

Could Semiotics be Started from Aristotle? Account of Sign
Based on the Hylomorphist Theory of Being

SUMMARY

Sign—the basic idea of semiotics—has been explored by great many philosophers since antiquity; nevertheless, as of now we do not have its ultimate and systematic theory. Peirce proposed an original and philosophically (ontologically) grounded conception of the sign. Could there be a different ontologically based conception of the sign? Could there be developed a different and ontologically based semiotics? The purpose of this paper is to demonstrate that the fundamentals of semiotics can be developed starting from the ideas of Aristotle. The idea of sign might be grounded on Aristotle's account of Being and cognition considered in terms of form and matter. Various signs can be treated in terms of form and matter. Pictures, letters are signs of form. A wedding-ring is a material sign-symbol. Many signs can be treated in terms of similarity to the objects they signify: photographs, pictures, sculptures, diagrams, graphical charts, land maps, etc. It is quite natural to treat signs in terms of form and matter. The paper shows how the sign can be defined in terms of form and matter. A concrete model of sign as similarity of form (homomorphism) to the signified object is described. The structurally treated Cartesian system of coordinates is involved for articulation of the modes of Being. Intentionality as directedness of consciousness of the sign perceiver toward the signified object is used in the account of sign.

SANTRAUKA

Ženkla, pamatinę semiotikos sąvoką, tyrinėjo daugelis filosofų dar nuo antikos laikų, nors nuoseklios, sisteminės jo teorijos nebuvo sukurta. Peirce'as pasiūlė originalią, filosofiniu (ontologiniu) lygiu grindžiamą ženklo sampratą. Ar gali būti kitokia ontologinė ženklo samprata? Ar galima jos pagrindu plėtoti kitokią

RAKTAŽODŽIAI: semiotika, esatis, hilomorfizmas, Aristotelis, Descartes'as, homomorfizmas, intencionalumas.

KEY WORDS: semiotics, being, hylomorphism, Aristotle, Descartes, homomorphism, intentionality.

ontologiškai grindžiamą semiotiką? Šio straipsnio tikslas parodyti, kad semiotikos pagrindus galima kurti pradėdant nuo Aristotelio minčių. Ženklo sąvoką galima grįsti Aristotelio aprašytu esaties ir pažinimo aiškiniu ir jo formos bei materijos teorija. Pagal formą ir materiją ženklus galima klasifikuoti įvairiai. Paveikslai, raidės yra formos ženklai. Vestuvinis žiedas yra materialusis ženklas-simbolis. Daug įvairių ženklų galima apibūdinti kaip panašius į žymimųjų objektų formas: tai fotografijos, paveikslai, skulptūros, diagramos, grafines schemas, žemėlapiai ir kt. Ženkla nagrinėti remiantis formos ir materijos sąvokomis yra gana natūralu. Straipsnyje aprašomas konkretus ženklo kaip objekto formos panašumo (homomorfizmo) modelis. Esaties pavidalams artikuliuoti pasitelkiama struktūriškai traktuojama Descartes'o koordinacių sistema. Svarbia sąvoka ženkliui aiškinti laikomas intencionalumas, suvokėjo sąmonės nukreiptumas į žymimąjį objektą.

ĮVADAS

Šiuolaikinė semiotika yra dar gana jauna, plėtojama tik nuo XX a. pradžios. Jos pradininkais įprasta laikyti du XX a. pradžios mokslininkus – amerikietį filosofą Charlesą Sandersą Pierce'ą ir (o Lietuvoje dažnai – *arba*) šveicarų lingvistą Ferdinandą de Saussure'ą. Jie nubrėžė gana skirtingus semiotikos apmatius, ir ji dabar daugiausia plėtojama dviem gana skirtingais keliais. Pierce'o šalininkai, pamatu imdami filosofiją ir logiką, daugiausia domisi ženklo, kaip pagrindinės semiotikos sąvokos, analizės klausimais. Saussure'o šalininkai daugiausia tyrinėja kalbą, kultūros ir socialinius reiškinius, o svarbesne laiko reikšmės problematiką. Reikšmės problemą esmine laikė ir A. Greimas.

Kiek vėliau semiotikoje susiformavo dar dvi svarbios kryptys – biosemiotika, tirianti ženklus gyvuosiuose organizmuose, ir komputacinė (angl. *computational*) semiotika, nagrinėjanti ženklus mokslo apie kompiuterius kontekste.

Šio straipsnio mintys apie semiotikos objektą artimiausios Pierce'o kryptčiai. Tokį pasirinkimą lemia keletas argumentų. Reikšmės problematika tiesiogiai priklauso *semantikai*. Deja, pastaroji neturi, arba, tiksliau sakant, jai nepavyko išsi-

kovoti visiško suverenumo, nors jau Brilalis knygoje *Semantika: Reikšmės mokslo studijos* apibrėžė semantiką kaip atskirą mokslą apie reikšmę¹. Supratimo, interpretacijos problematika tiesiogiai priklauso *hermeneutikai*, interpretacijos mokslui. Filosofiniu (arba siauriau – ontologiniu) lygiu reikšmę, kaip tikrovės aiškinimą, nagrinėja ir fenomenologija, kuri reikšmę sieja su *reiškimusi* (gr. *phainestai*); dalykai mums *pasirodo, reiškiasi*, todėl turi reikšmę. Taigi yra pagrindo teigti, kad semiotika pirmiausia turi užsiimti ženklo, kaip savo pamatinės sąvokos, reikalais, na, o tuomet neišvengiamai ji turi nagrinėti reikšmę, prasmę. Pirmiausia ženklo, ženklų sistemų, po to – literatūrinių tekstų ir, praplečiant teksto sąvoką iki jo etimologinio lygio, teksto kaip *audinio*, ir semiotika turi nagrinėti tuos *audinius* įvairiose srityse – mene, politikoje, architektūroje ir kt. Nagrinėti – tai tirti, nustatinėti reikšmę, prasmę, aiškinti, gilintis į tų tekstų-audinių supratimą, juos interpretuoti. Taip žiūrint, semiotika suartėja – kaip jau sakyta – ir su semantika, ir su hermeneutika bei fenomenologija, bet tai neišvengiamai, nes mokslai gana dažnai tiria tuos pačius dalykus, tik žvelgdami iš

skirtingų požiūrio taškų. Vis dėlto požiūris, kad semiotika turi prasidėti nuo reikšmės, taip pat turi teisę egzistuoti. Galėtų būti sukurta dviem lygiaverčiais pradais, ženklų ir reikšmės lauku prasišedanti teorija: juk ženklai gimdo reikšmes, o reikšmės, kontekstai sudaro sąlygas atsirasti ženkams.

Laikantis požiūrio, kad semiotikos pradžia turėtų būti ženklas, atsiveria plati jos praeities paveldo tyrimo perspektyva: įvairūs filosofai savo darbuose aprašė ženklus, aiškino jų sudėtį. Tokiame kontekste, beje, pamatome, kad Saussure'as naujo ženklo modelio nesukūrė, jis tik pakartojė iš esmės panašias mintis apie ženklo sudėtį, kurias išdėstė jau antikos filosofai. Antra vertus, reikia pažymėti, kad ir Peirce'as nebuvo pirmasis, siūlęs ženklą grįsti esaties sąvokomis. Portugalų filosofas, mąstytojas Poinšotas (šv. Johnas) dar XVI a. ženklą tiesiogiai nagrinėjo esaties aspektu. Savo veikale *Traktatas apie ženklus – Tractatus de Signis*² jis teigė, kad ženklas yra *santykiniė esatis*. Ženklas priklauso nuo kažko kito – to, ką jis žymi. Kitais terminais įvardinant, ženklas yra *intencionali esatis*.

Vis dėlto Peirce'o ženklo sąvoka yra labiausiai pamatinė, todėl ją reikia panagrinti išsamiau. Peirce'as ženklo modelį grindė jo paties įvestomis universaliosiomis esaties kategorijomis. Jas aprašė straipsnyje *Apie naująją kategorijų sąrašą*³. Hofmannas Peirce'o kategorijas apibūdino šitaip: „Kategorijos Peirce'ui yra fenomenologiniai modusai, skirtingai nei Aristoteliui, kuriam jos yra propoziciniai modusai. Jo trys kategorijos žymi visus įmanomus būdus, kuriais mums kas nors gali reikšti. Taigi jos yra absoliučiai pamatinės Peirce'o epistemologijoje, taip

pat ir semiotikoje. Kad išvengtų galimo neteisingo jų supratimo, Peirce'as pavadino savo kategorijas tiesiog „Pirmybė“, „Antrybė“ ir „Tretybė“. Kas nors mums gali reikšti arba kaip Pirmas, arba kaip Antras, arba kaip Trečias, ir nėra kitos galimybės.“⁴

Pirmybės, Antrybės ir Tretybės pavyzdžiais⁵ gali būti, atitinkamai: *esybė, sąryšis, reprezentacija; galimybė, aktualybė, būtinybė; kokybė, faktas, taisyklė (dėsnis)*. Ženkla Peirce'as siūlė laikyti *reprezentacija*; ji atitinka Tretybės kategoriją. Išsamiai ženklą kaip Tretybę Peirce'as aprašė straipsnyje⁶ *Kas yra ženklas?* Pažymėtina, kad Peirce'as rankraščiuose yra pateikęs nemažai įvairių ženklo apibrėžimo variantų. Nöthas⁷, kaip labiausiai išbaigtą, išskyrė tokį apibrėžimą: „Ženklas (arba reprezentantas) yra kažkas, kas kam nors ką nors atstoja koku nors atžvilgiu ar būdu. Jis skirtas kokiam nors žmogui, tai yra sukuria to asmens mintyse tapatų ženklą arba galbūt tobulesnį ženklą. Tą ženklą, kurį jis sukuria, aš vadinu pirmojo ženklo interpretantu. Ženklas atstoja kažką, savo objektą.“⁸

Peirce'o ženklo aiškinimas, kaip ir bet kuri kita teorija, yra savaip ribotas. Neignigiant jo fundamentalumo, galima pažymėti, kad Tretybės kategorija neapibrėžia ženklo unikaliu būdu. Tretybės kategorijai priklauso ir kitokie dalykai, pavyzdžiui, *dėsnis, taisyklė*. Jo pateikti ženklo apibrėžimai yra aprašomojo pobūdžio ir nepaaiškina, kaip randasi ženklas. Galima suabejoti, ar tikrai Peirce'as ontologiniu požiūriu paaiškino, kas yra ženklas. Jis nepateikė ženklo apibrėžimo, suformuluoto esaties terminais. Jis tik paskelbė, kad ženklas turėtų būti nagrinėjamas kaip Tretybė, viena iš trijų uni-

versaliųjų kategorijų. Bet pastaroji yra pirminė sąvoka jo ontologijoje ir todėl apibrėžiama tik aprašomuoju būdu. Dar pažymėtina, kad Peirce'o aiškinimas negalėtų būti laikomas bendrąja ženklo teorija, nors jis dažnai tokia laikomas. Nors jis bendresnis palyginti, pavyzdžiui, su Saussure'o požiūriu, tačiau neapėmia viso ženklo reiškinių sudėtingumo. Peirce'o teorija iš esmės yra mentalistinė. Ji neapima biheivioristinio ženklo aiškinimo, kokį pateikia Morrisas ar Uexküllis, kurie ženklą siejo su elgesiu. Dar pažymėtina, kad Peirce'o teorija aprašo tik triadinį ženklo modelį. Trejybės kumas yra Peirce'o teorijos pagrindas. Vienodas modelis taikomas visai ženklų įvairovei. Ignoruojami skirtingi ženklo sudėtingumo lygiai. Sutinkant, kad ženklas iš esmės yra trejbinis reiškinys, vis dėlto turėtų būti nagrinėjami skirtingi jo sudėtingumo lygiai; taigi ženklo modelis galėtų būti monadinis, diadinis, triadinis ir t. t. Hébertas⁹, pavyzdžiui, išskyrė net šešis ženklo koreliatus – sudėtines dalis. Verta paminėti ir Peirce'o ženklų klasifikavimą. Jis neapėmia viso ženklo sąvokos sudėtingumo. Be kita ko, Peirce'o klasifikacija neleidžia skirti formalųjų ir materialųjų ženklų. Kaip trūkumą galima paminėti ir ribotą Peirce'o semiotikos produktyvumą. Jo teorija faktiškai baigiasi ženklo apibrėžimu ir ženklų klasifikacija. Galimybės kurti naujas semiotines konstrukcijas ribotos. Nepaisant to, Peirce'o semiotika tebėra svariausias šiuolaikinis indėlis į filosofinę ženklo teoriją. Tai galbūt geriausias iki šiol pasiūlytas šios rūšies projektas, tačiau tyrimai turėtų būti tęsiami toliau.

Ieškant unikalios ženklo pagrindimo esaties atžvilgiu, įdomu pažymėti, kad,

prieš pasiūlydamas sąvokas universalias esaties kategorijas, Peirce'as nagrinėjo ir kitų filosofų kategorijų sistemas. Tarp jų ir dešimt Aristotelio kategorijų. Nenuostabu, kad Peirce'as jomis nepasinaudojo, jų pagrindu ženklo apibrėžti nėra kaip. Tačiau, kaip žinoma, esatį Aristotelis nagrinėjo ir kitu būdu, per formos ir materijos teoriją, *hilomorfizmą*. Pastarąją jis pritaikė ir aiškindamas pažinimą. Čia jis labai priartėjo prie ženklo sąvokos įvedimo. Vis dėlto Aristotelis nesukūrė išbaigtos ženklo teorijos. Barnouwas pažymėjo, kad tokia teorija galėjo būti grįsta *suovokimo* aiškinimu: „Aristotelis būtų išvengęs trūkumo, jei jis būtų išsamiau išplėtojęs ženklo teoriją ir būtų susiejęs ją su suvokimo analize.“¹⁰

Peirce'as neatkreipė dėmesio į šią galimybę ir pasiūlė savo ženklo teoriją. Ar ji pakankamai efektyvi? Pateikta analizė rodo, kad ji turi trūkumų. Deely'is, Amerikos Semiotikos Asociacijos vykdytysis direktorius, savo knygos *Semiotikos pagrindai* įžangoje pažymėjo¹¹, kad „šiuolaikinės semiotikos tyrimų vaizdas yra toks, kaip astronomijos 1611 m.“ Tai liečia ir Peirce'o semiotiką.

Šio straipsnio tikslas parodyti, kad semiotikos pagrindus galima kurti ir kitu keliu, pasiremiant Aristotelio esaties ir pažinimo teorija. Siekiama pateikti alternatyvą Peirce'o teorijai, parodyti, kad ženklas esaties sąvokomis gali būti apibrėžtas kitaip, negu tai padarė Peirce'as, kad gali būti sukurta kitokia semiotikos paradigma, grįsta dviem pamatinėmis esaties sąvokomis – forma ir materija. Tikslas siekiama konstruktyviu būdu, parodant, kaip ženklą galima apibrėžti per formos ir materijos sąvokas. Kaip vienas iš argumentų, kad tokia semiotikos pa-

radigma iš tiesų galima, pateikiamas knygoje *Ženklas ir forma*¹² autoriaus anksčiau aprašytas ženklų kaip formos panašumo (homomorfizmo) modelis. Toks ženklas formos atžvilgiu yra panašus į žymimąjį objektą. Siūlomo požiūrio naudingumas grindžiamas tuo, kad daug įvairių ženklų gali būti apibūdinami kaip homomorfizmai: vaizdai, fotografijos, paveikslai, skulptūros, diagramos, grafinės schemos, žemėlapiai, miesto planai ir kt. Aristotelio mintimis remiamasi klotant ženklų teorijos pagrindus, tačiau ne viskas perimama, yra skirtumų. Be to, prie Aristotelio teorijos prijungiama Descartes'o koordinatinių sistemos idėja; tai

leidžia pasiekti didesnio tikslumo aprašant ženklų struktūrą.

Straipsnis yra ankstesnių tyrimų tęsinys. Požiūrį, kad ženklą galima apibrėžti hilomorfizmo pagrindu autorius pirmą kartą išsakė minėtoje knygoje *Ženklas ir forma*. Šiame straipsnyje keliamas bendresnis uždavinys – parodyti, kad, kaip sako pats straipsnio pavadinimas, pamatinės Aristotelio mintis apie esatį ir pažinimą tikslinga panaudoti visos semiotikos pradams apibrėžti. Straipsnyje samprotavimai dėstomi ne tik filosofijoje įprastu teksto pavidalu, bet ir vizualiniu būdu. Panaudojamos kai kurios diagramos iš jau minėtos autoriaus knygos.

ŽENKLO PAGRINDAS – ARISTOTELIO ESATIES TEORIJA

Ženklo sąvokai grįsti šiame straipsnyje pasirinkta esaties teorija. Vieną iš įtakingiausių esaties aiškinimų pasiūlė Aristotelis. Vėliau jį pritaikė ir pažinimui analizuoti.

Esatį Aristotelis nagrinėjo dviem skirtingais požiūriais. *Kategorijose* ją traktavo lingvistiškai ir pasiūlė dešimties kategorijų – bendriausių esatį apibūdinančių predikatų sąrašą. *Metafizikoje* esatį jis nagrinėjo ontologiškai, tai yra, *esatį kaip esatį*. Ją apibūdino dviem metafiziniais principais – *materija ir forma*. Šių dviejų terminų negalima tiksliai apibrėžti; pirmajam principui pažymėti Aristotelis pasirinko žodį *medžiaga, mediena* (graikiškai *hile*, lotyniškai *materia*), o antrajam – žodį *pavidalas* (graikiškai *morfe*, lotyniškai *forma*). Pagal tai jo teorija vadinama sudėtinu žodžiu *hilomorfizmas* (dar rašoma ir *hilemorfizmas*), kuris lietuviškai reikštų *medžiagos ir pavidalo* teoriją. Reikia pažymėti, kad formą Aristotelis supranta ne

vien geometriškai – kaip pavidalą. Ji gali būti interpretuojama labai įvairiai, pavyzdžiui, kaip struktūra ar funkcija. Šitaip Aristotelis formą traktavo, pavyzdžiui, pažymėdamas, kad regėjimas yra *akies forma*¹³. Materija dar galėtų būti traktuojama ir kaip *turinys*. Hilomorfizmo doktrina klestėjo iki Renesanso laikų. Panaši mintis – žvelgti į daiktus kaip į *formas ir turinio* vienovę – paplitusi ir šiais laikais, tačiau skeptikai dabar pripažįsta tik istorinę hilomorfizmo reikšmę.

Šiame straipsnyje aprašydamas ženklą kaip homomorfizmą remiuosi pagrindine Aristotelio hilomorfizmo teorijos mintimi, būtent, kad esatis apibrėžiama per du pradus – formą ir materiją. Nenagrinėju jo gilesnių minčių – apie *pirminę materiją* ir *koantifikuotą materiją* (lot. *materija signata*). Neįtraukiu ir lygiagrečių minčių apie *aktualybę* (*actus*) ir *galimybę* (*potentia*); pastarosios dvi kartu su forma ir materija Aristotelio teorijoje su-

1 pav. Stagira, Aristotelio gimtinė šiandien. A. Budrevičiaus nuotr.

daro *keturias esaties priešzastis*. Aktualybė ir galimybė leidžia apibrėžti esaties dinaminį aspektą. Taigi imu tik dalį hilomorfizmo teorijos; tą, kurios reikia norint aprašyti žymimąjį objektą ir paprasčiausią ženklo atvejį. Tolesniuose tyrimuose turėtų būti aprėpiama didesnė hilomorfizmo teorijos dalis; *aktualybės* ir *galimybės* analizė, pavyzdžiui, galėtų būti naudinga kuriant dinaminius ženklo ir jo interpretacijos modelius. Neseku Aristotelio paraidžiui. Tikėtina, kad kai kurios šio straipsnio mintys gali nederėti su Aristotelio hilomorfizmo teorija. Pavyzdžiui – kitoks formos ir materijos vaidmens daikto (objekto) individuacijoje traktavimas. Laikausi požiūrio, kad materija ir forma vienodai svarbios. Tai atitinka Bonaventūros išsakytas mintis; jos bus smulkiau nagrinėjamos vėliau.

Aristotelio veikalai apie esatį, kaip ir kiti senovės tekstai, gali būti nevienodai

interpretuojami. Šiais laikais jau galime Aristotelio mintis palyginti su kitų filosofų paveldu ir nagrinėti atsižvelgiant į šiuolaikinio mokslo kontekstą. Mano požiūriu, Aristotelio formos ir materijos teorija gali būti laikoma tam tikra *binarine* (dviejų pradų) esaties ir visos realybės *architektūra*. Leibnizas vėlesniais laikais pateikė matematinį binarinio principo aprašymą. Dvidešimtajame amžiuje binarinį principą įkūnijo informacijos sąvoka.

Ženklu apibrėžti panaudosiu Aristotelio juslinio suvokimo teoriją. Kaip jau sakyta, suvokimo ir pažinimo aiškinimą Aristotelis grindė savo esaties teorija. Pasak Aristotelio, suvokiant daiktą iš jo abstrahuojama (atimama, atskiriama) forma. Tokiu būdu suvokėjas įgyja daiktų idėjas (formas). Šios formos suvokėjo mintyse naudojamos vietoje daiktų: „...nes sieloje yra ne pats akmuo o jo forma.“¹⁴ Toks suvokimo aiškinimas kartais

vadinamas Aristotelio abstrakcijos (abstrahavimo) teorija.

Pažinimo aiškinimą Aristotelis iliustravo palyginimu su žiedo su antspaudu (signeto) išpaudimu vaške. Signeto pavyzdys pateikiamas 2 pav. Savo veikale *Apie sielą* jis rašė: „...reikia pripažinti, kad kiekviena juslė yra daiktų jutiminės formos be materijos imtuvas – vaškas gauna žiedo antspaudą be geležies arba aukso medžiagos, vadinasi, pasiima geležies arba aukso antspaudą, nepaisant, ar jis būtų geležinis, ar auksinis. Panašiai juslė veikia kiekvienas daiktas, kuris turi spalvą, skonį arba garsą – ne kiek jis yra šitas konkretus daiktas, o kiek jis turi anas savybes. Vadinasi, atsižvelgiamo į jo formą.“¹⁵

Aristotelis, kaip buvo sakyta, nepasiūlė suvokimo aiškinimu grįstos ženklo teorijos. Tai padaryti bandoma šiame straipsnyje.

2 pav. Signeto, žiedo su antspaudu, pavyzdys. Aristotelis panašų žiedą mini suvokimo aiškinimo analogijoje

Kalbant apie Aristotelio ryšį su semiotika, dar galima pažymėti, kad ženklą jis trumpai nagrinėjo ir savo darbe *Apie interpretaciją* (*On Interpretation*). Deja, kokių nors aiškių būdų ženklo teorijai kurti jis ir ten nepasiūlė.

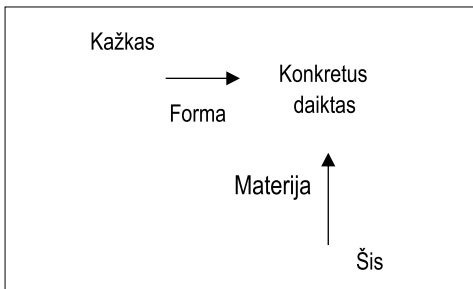
ŽYMIMASIS OBJEKTAS IR INDIVIDUACIJA

Semiotikos pagrindus dėstyti paprastai pradedama nuo ženklo apibrėžimo. Tačiau *žymimasis objektas* yra pirmesnė idėja, todėl reiktų pradėti nuo jo apibrėžimo.

Objekto apibrėžimas filosofijoje nėra paprastas klausimas. Kingas¹⁶ išnagrinėjo bendrą *objektiškumo* problemą. Jis pažymėjo, kad didelė šiuolaikinio mokslo dalis apibrėžia objektą kaip savybių rinkinį. Tai mechanistinis požiūris. Jis vyravo keletą pastarųjų amžių ir buvo vaisingas daugelyje mokslo sričių. Vis dėlto semiotikai jo nauda nėra akivaizdi. Šiame skyrelyje aptariamas alternatyvus, hilomorfizmu grįstas požiūris į objektiškumo problemą.

Žymimasis objektas semiotikoje dažnai laikomas pirmine sąvoka, kurios apibrėžti nereikia. Peirce'as neskyrė didesnio dėmesio objekto apibrėžimui ir apibūdino jį tiesiog taip: „Objektu laikau bet ką, apie ką mes galime galvoti, tai yra, bet ką, apie ką mes galime kalbėti.“¹⁷ Verta pažymėti, kad semiotikoje objektas nagrinėjamas jo suvokėjo atžvilgiu; taigi jis laikomas *suvokiamuoju objektu*. Žinių teorijoje (epistemologijoje) *pažįstamasis objektas* nagrinėjamas jį *pažįstančiojo* (t. y. subjekto) atžvilgiu.

Naudojant hilomorfizmo prieigą, objektą galima apibrėžti kaip formos ir materijos junginį. Objektui apibrėžti gali būti naudingos Aristotelio sekėjo Tomo

3 pav. Bonaventūros požiūris į individuaciją vizualiai. Konkretus daiktas gaunamas kaip jo formos (Kažko) ir jo materijos (Šio) sąjunga

Akviniečio mintys. Nagrinėdamas ryšį tarp formos ir materijos, *Teologijos Sumoje* jis pažymi, kad, apibrėžiant konkretų daiktą, forma apriboja (pabaigia) materiją ir atvirkščiai: „Taigi forma tam tikru atžvilgiu pabaigia materiją, o pastaroji pabaigia formą. Forma iš tiesų pabaigia materiją, nors materija, prieš įgaudama savo konkrečią formą, turi potenciją įgyti įvairias formas, bet kai ji įgauna vieną formą, šioji tą materiją ir pabaigia. Panašiai materija pabaigia formą, nors pastaroji pati atskirai yra bendra daugeliui, bet kai ją priima materija, ši forma priskiriama tik tam konkrečiam daiktui.“¹⁸

Objektui nagrinėti siūlau pasitelkti *individuacijos* sąvoką. Aristotelis ir Tomas

Akvinietis individuacijos pagrindu ėmė tik vieną komponentą – materiją. Šiame straipsnyje sekama Bonaventūra, kuris ima du komponentus – formą ir materiją. Daikto individuaciją per jo formos ir materijos sąjungą Bonaventūra aprašė šitaip: „Individuacija kyla iš materijos susijungimo su forma ir šiame susijungime kiekvienas komponentas pritaiko kitą sau – panašiai būna kai daug įspaudų padaroma, įspaudžiama vaške, kuris buvo vienas; negalėtų būti daug antspaudų, jei nebūtų vaško, ir negalėtų būti daug vaško atvejų, jei nebūtų skirtingų spaudų. Vis dėlto jeigu paklaustumėte, iš kurio [individuacija] daugiausia kyla, turėtų būti pažymėta, kad individualumas (individas) yra tam tikras šis-kažkas. Tai, kad jis yra šis, jis daugiau turi iš materijos, dėl kurios forma turi vietą erdvėje ir laike. Tai, kad jis yra kažkas – yra dėl formos. Individas turi esatį (*esse*) ir egzistavimą (*existere*). Materija formai duoda egzistavimą, bet forma materijai duoda aktualiąją esatį (*actum essendi*). Todėl būtybės individuacija kyla iš dvigubo principo.“¹⁹

Bonaventūros požiūrį į individuaciją galima pavaizduoti grafine schema (3 pav.).

DESCARTES'O SISTEMA IR ŽYMOJO OBJEKTO DETERMINACIJA

Aprašytas *objekto* individuacijos būdas duoda tik bendras jo apibrėžimo gaires. Detalesnei analizei siūloma pritaikyti Descartes'o koordinačių sistemą.

Visiems gerai žinomą koordinačių sistemą erdvei Descartes'as pasiūlė savo veikalė *Samprotavimas apie metodą* (1637). Ši sistema įvedė kiekybinius santykius į

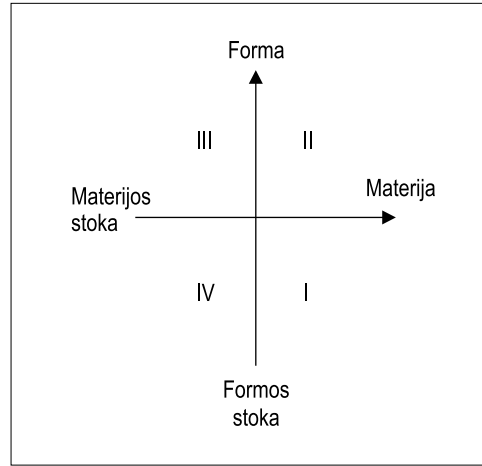
geometriją. Per keletą šimtmečių ji tapo galingu matematikos, fizikos ir kitų mokslo sričių įrankiu. Royce'as²⁰ teigė, kad erdvės tašką koordinačių sistemoje galima apibūdinti panaudojant *individuacijos* terminą. Taigi Descartes'o sistema gali būti laikoma *erdvės taškų individuacijos priemone*. Buvo bandymų panaudo-

ti ją ir semiotikoje; Martinellis²¹, pavyzdžiui, panaudojo ją muzikos autentiškumo sąvokai artikuluoti.

Ankstesniame straipsnyje autorius Descartes'o sistemą pritaikė *esaties artikulavimui*²². Materija ir forma tokiu atveju laikomos dviem ašimis, kurių susikirtimas sudaro koordinacių sistemą (4 pav.). Konkrečios formos ir materijos pora sudaro esaties vienetą. Tokia sistema traktuojama struktūriškai, ne kiekybiškai. Rodyklės ant jos ašių rodo tik formos ir materijos buvimą, jos nereiškia kiekybinių santykių, tokių kaip *daugiau* ar *mažiau* formos ar materijos.

Kvadrantai tokioje sistemoje skaičiuojami pradedant nuo to, kurį apibrėžia materijos buvimas ir formos stoka, kaip parodyta 4 pav. Tokia tvarka reiškia, kad pirmuoju esatį determinuojančiu pradū laikoma materija. Galėtų būti pagrindžiama ir kita tvarka. Pavyzdžiui, žvelgiant iš Platono perspektyvos, pradėti reiktų nuo formos ir eiti priešinga kryptimi, materijos link; tai atitiktų jo mintį, kad pirmasis pradas yra forma (graikiškai – *idėja*). Galima dar pratęsti, žvelgiant Platonui artimu požiūriu: forma, susijungdama su materija, duoda mums besireiškiančią tikrovę – tik daiktų šešėlius.

Stokos terminą reikia paaiškinti papildomai. Tai ne tas pats, kas *nebuvimas*, labiau tai yra *netektis*. Aristotelis pateikė tokį pavyzdį: aklas žmogus stokoja gebos matyti (t. y. turi stoką matyti); o pavyzdžiui, apie akmenį netinka sakyti, kad jis negali matyti (būtent, kad jis stokoja matymo gebos), nes jis neturi akių. Reikia pažymėti, kad Aristotelis ir Tomas Akvinietis stokos terminą vartojo vien formos atžvilgiu. Šiame straipsnyje kal-

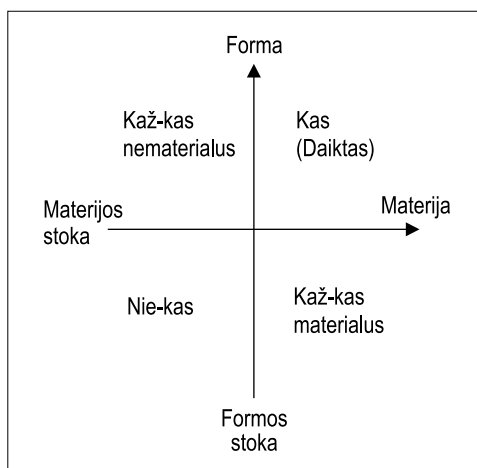
4 pav. Koordinacių sistema esaties artikulavimui

bama ir apie materijos stoką. Tuo galimai nukrypstama nuo Aristotelio teorijos.

Sistema esaties artikulavimui dar gali būti vadinama *ontologinių*, arba *hilomorfinių koordinacių sistema*. Toliau bus vartojami abu terminai. Kai bus reikalinga pabrėžti visumos aspektą, ji bus vadinama ir *ontologine (arba esaties) koordinacių sistema*.

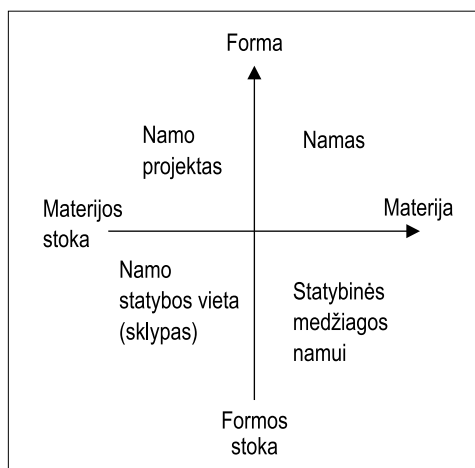
Esaties koordinacių sistema gali būti panaudota bendriausiems esaties būdams ir santykiams tarp jų determinuoti²³. Vienas iš tokių esaties būdų yra *daiktas* (substancija). Pastarasis toliau bus naudojamas apibrėžti *objektą*. Formos ir materijos ašių susikirtimas sukuria keturis ontologinės koordinacių sistemos kvadrantus. Juos apibrėžia formos, materijos (arba atitinkamų jų stokų) sąjunga. Kiekvienas kvadrantas nustato pamatinį esaties būdą (žr. 5 pav.).

Esaties būdas, nustatomas kaip formos ir materijos junginys, yra antrajame kvadrante. Jis atitinka daiktą, substanciją – tai, kas gali būti apibūdinama žodžiu *kas*. Ši esaties determinacija yra pilna palyginti su kitomis, esančiomis liku-

5 pav. Aukščiausio lygio esaties būdų vaizdavimas hilomorfinių koordinatinių sistemoje

siuose trijuose kvadrantuose, kurios yra nepilnos, nes stokojama arba formos, arba materijos, arba jų abiejų. Kasdienėje kalboje nepilnai apibrėžtos esatys natūraliai apibūdinamos žodžiu *kažkas*; pastarojo ryšį su daiktu (t. y. su *kas*) galima pabrėžti užrašant jį kaip sudėtinį žodį: *kaž-kas*. Esatis kaip *kažkas* gali būti dvejopa: arba *nematerialus kaž-kas* – determinuojamas formos buvimu ir materijos stoka, arba *materialus kaž-kas* – determinuojamas formos stoka ir materijos buvimu. Pilnai neapibrėžta esatis stokojama ir formos, ir materijos; ji gali būti įvardinta žodžiu *niekas* (nie-kas). Verta atkreipti dėmesį, kad anglų kalboje šie sąryšiai aiškesni: daiktas – *thing*, kažkas – *some-thing*, niekas – *no-thing*. Reikia pridurti, kad, be žodžio *kažkas*, yra ir kitas su juo susietas žodis – *bet kas*; giliau tiriant šiam žodžiui taip pat turėtų būti surasta vieta hilomorfinėje koordinatinių sistemoje. Čia pateikta trumpa analizė galbūt yra natūraliausia, tačiau ji neapima visų vartojamų kalbos išraiškų.

6 pav. Pavyzdys: daikto (substancijos) *Namas* aukščiausio lygio esaties pavidalai hilomorfinių koordinatinių sistemoje (esaties *Namas* ontologinė diagrama)

Esaties būdų artikuliacijos pavyzdys pateiktas 6 pav.: konkretus daiktas *Namas* yra pilnai apibrėžta esatis, formos ir materijos junginys; *Projektas* yra *kažkas nematerialaus* (*Namo atžvilgiu*); *Namo statybos vieta*, tuščias sklypas (vėlgi *Namo atžvilgiu*) yra *niekas* (nes *namo ten nėra* – nėra nei *namo materijos*, nei formos); *statybinės medžiagos Namui* yra *kažkas materialaus* jo atžvilgiu.

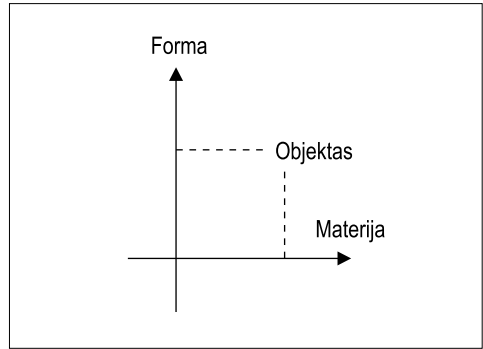
Esaties koordinatinių sistemą galima panaudoti determinuojant objektą. Jį galima nagrinėti kaip *individuotą daiktą*. Tam tikslui siūlau pritaikyti anksčiau aprašytą Bonaventūros požiūrį į individualiaciją. Konkretus daiktas tuomet gali būti apibrėžtas kaip konkrečios formos ir konkrečios materijos junginys, jos ir sukuria jo individualumą (žr. 7 pav.). Objektą tada galima laikyti *konkrečiu* daiktu.

Pasiūlyta ontologinių koordinatinių sistema šiame straipsnyje bus naudojama kaip pagrindinis įrankis sudaryti ženklų modelius, todėl reikia detaliau paanali-

zuoti jos ypatybes. Pirmiausia reikia pažymėti, kad ontologinių koordinčių sistema duoda tik *struktūrinę*, o ne *kiekybinę* objekto individuaciją, tuo tarpu Descartes'o sistema erdvei užtikrina ir *kiekybinę* individuaciją. Toliau reikia aptarti apibrėžiamų esaties pavidalų santykį su pamatine esaties samprata, esatimi kaip transcendentalija. Ontologinių koordinčių sistema nustato keturis esaties būdus. Gali atrodyti, kad šis esaties padalinimas sukuria prieštarą, jeigu esatį traktuosime kaip transcendentaliją, nes pastaroji logiškai negali būti dalinama. Harperis teigia šitaip: „Realybės sferoje negalima išeiti iš esaties, nes esatis negali dalinti savęs pačios.“²⁴ Vis dėlto prieštaros nėra, nes ontologinių koordinčių sistema esatį ne dalina, o tik nustato skirtingas determinacijas. Jas Harperis aprašo šitaip: „Vis dėlto esčiai taikytina tai, kas gali būti vadinama klasifikacijomis; ir tokios tariamos klasifikacijos vadinamos esaties determinacijomis. Bet kodėl? Mat taip objektas aiškiau apibrėžiamas arba, tiksliau sakant, determinuojamas <...> papildomomis formomis.“²⁵

Ši citata atskleidžia dar ir tai, kad *formą* galima laikyti esaties determinavimo priemone. Galima pridurti, kad, šio straipsnio požiūriu, ne tik forma, bet ir materija laikoma determinavimo priemone.

Reikia aptarti ir esminius ontologinius koordinčių sistemos ribotumus. Sudarytoji sistema gali atvaizduoti tik tam tikrą – statinį esaties vaizdą. Turint galvoje, kad jos pagrindas yra Descartes'o koordinčių sistema, tokį esaties vaizdą galima pavadinti dekartiškąja esatimi. Tokia sistema duoda tik tam tikrą loginę esaties projekciją (atvaizdą).

7 pav. Objekto individuacija naudojant ontologinių koordinčių sistemą

Kad esatis būtų traktuojama giliau, įtraukiant ir jos dinaminį aspektą, reikėtų panaudoti sudėtingesnę logiką. Vis dėlto logika negali pilnai aprašyti esaties; be kitų priežasčių, vien dėl to, kad ji negali traktuoti esaties kaip transcendentalijos. Tiesa, reikėtų pridurti, kad Descartes'o sistema erdvei taip pat panašiai ribota: ji negali pilnai atvaizduoti erdvės sąvokos ir teikia tik jos loginę (ir kiekybinę) projekciją (atvaizdą).

Anksčiau šiame skyrelyje buvo parodyta, kad ontologinių koordinčių sistemą galima panaudoti determinuojant keturis pamatinius esaties pavidalus. Ženkla taip pat galima laikyti tam tikru esaties pavidalu, tačiau jam apibrėžti aprašytos sistemos nepakanka, nes ji leidžia determinuoti tik paprastą, *nesantykinę esatį* (angl. *non-relational being*); paprastoji esatis apibrėžiama kaip formos ir materijos junginys ir ji nepriklauso nuo jokios kitos esaties. Tuo tarpu ženklas yra *santykinė esatis*, nes jis *atstovauja kažkam kitam*. Toliau bus parodyta, kad ženklui apibrėžti reikia trijų komponentų – vienos formos ir dviejų materijų. Atitinkamai turėtų būti pasiūlyta ir sudėtingesnė koordinčių sistema.

Nepaisant aprašytų apribojimų, Aristotelio hilomorfizmo ir Descartes'o koordinacinių sistemos pasiūlyta sąjunga duoda naują produktyvią konstrukciją, vizu-

alinę ir loginę priemonę analizuoti esaties pavidalus. Ji iš dalies išlaiko Aristotelio teorijos gelmę, bet kartu turi ir Descartes'os koordinacinių sistemos loginį griežtumą.

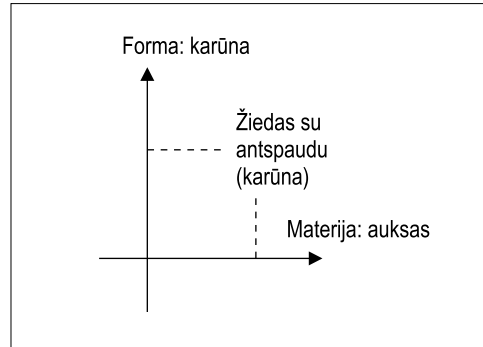
ŽENKLAS KAIP HOMOMORFIZMAS

Ženklo kaip homomorfizmo modeliui sudaryti siūlau pritaikyti anksčiau aprašytą Aristotelio suvokimo aiškinimą. Suvokimą jis lygino su žiedo su antspaudu išpaudimu į vašką „kai vaškas gauna žiedo antspaudą, nepaisant ar jis būtų geležinis ar auksinis“ (*Apie sielą*, II, 12). Kalbant hilomorfizmo terminais, šį procesą galima apibūdinti šitaip: vaškas perima žiedo su antspaudu formą. Žiedas su antspaudu skirtas išpausti ženklus, todėl natūralu jo išpaudą laikyti ženklu. Šioje situacijoje galima išskirti tris susijusius ženklo komponentus: žiedą su jame atvaizduotu paveikslėliu, kuris yra žymimasis objektas; vaško gabalą kaip tarpininką (laikmeną, mediją) to ženklo vaizdavimui; ir išpaudą vaške kaip patį ženklą.

Įvardintus ženklo aprašymo komponentus siūlau atvaizduoti atskirose hilomorfinių koordinacinių sistemose. Po to, kadangi ženklas yra nedalomas vienetas, jo komponentus – atskiras koordinacinių sistemas – sujungsiu į viena.

Žiedas su antspaudu ir vaško gabalas yra konkretūs daiktai (individualios esatys). Kad būtų aišku, kalbėsiu apie auksinį žiedą su išgravuotu karūnos paveikslėliu. Koordinacinių sistemoje jis pavaizduotas 8 pav. Panašiai ontologinėje koordinacinių sistemoje galima pavaizduoti ir antrąjį konkretųjį daiktą – vaško gabalą.

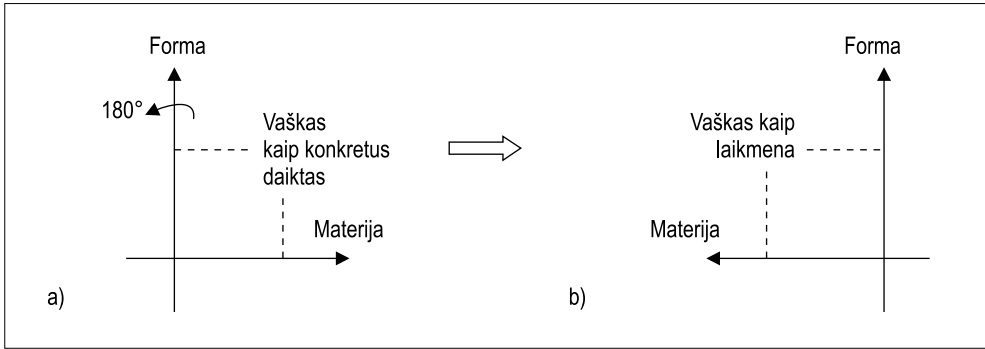
Abu konkretūs daiktai, žiedas ir vaškas, lig šiol buvo laikomi lygiareikšmė-

8 pav. Žiedas su antspaudu (paveikslėlis jame yra žymimasis objektas) atvaizduotas kaip konkretus daiktas – objektas hilomorfinių koordinacinių sistemoje

mis esatimis. Vis dėlto jie tokie nėra, nes pirmasis yra žymimasis objektas, o antrasis yra jo laikmena; taigi tarp jų yra *subordinacija*. Tai esaties lygio subordinacija. Taigi *laikmeną siūlau traktuoti kaip esatį, subordinuotą žymimajam objektui*. Be to, ši laikmena – vaškas – yra *materiali laikmena*, kadangi, atvaizduodamas ženklą, vaškas praranda savo ankstesnę formą, bet išlaiko tą pačią materiją.

Tokią situaciją aiškiau aprašyti galima panaudojant ontologinių koordinacinių sistemą. Tam tikslui reikia atsižvelgti į pastarojoje esantį subordinacijos santykį. Būtent toks santykis yra tarp antrojo ir trečiojo (skaičiuojant pagal ontologines koordinacinių sistemos tvarką, žr. 4 pav.) kvadrantų: trečiasis yra subordinuotas antrajam, nes trečiojo viena koordinatė yra materijos stoka, o antrojo apibrėžime koordinatės, rodančios stoką, nėra, ka-

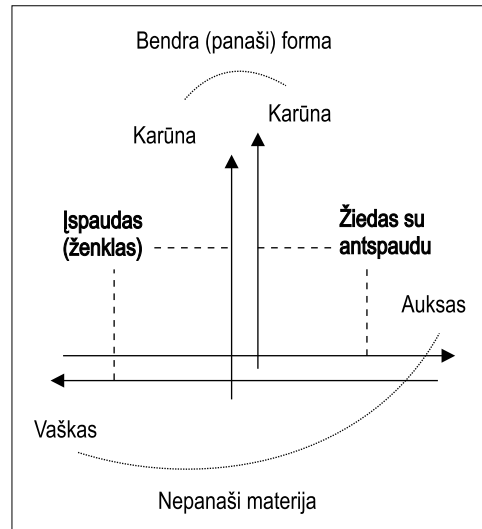

9 pav. Konkretaus daikto (objekto) pavertimas laikmena pasukant ontologinių koordinatinių sistemą; pavyzdys: a) vaškas kaip konkretus daiktas, b) vaškas kaip *subordinuotas* konkretus daiktas – laikmena

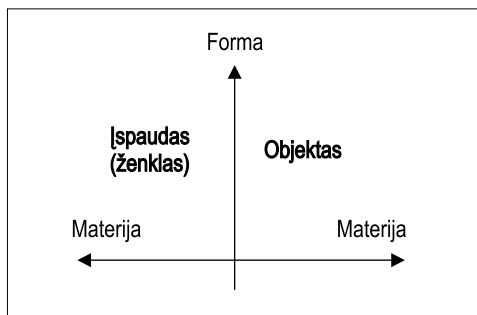
dangi jį determinuoja ir forma, ir materija. Esant tokioms aplinkybėms, transformuoti *daiktą* į *laikmeną* galima perkeliant jį (techniniu požiūriu) iš pirmojo kvadranto į antrąjį. Grafiškai šį transformavimą galima pavaizduoti kaip tam tikrą koordinatinių sistemos apvertimą, tai yra, pasukimą apie formos ašį šimtu aštuoniasdešimčia laipsnių, kaip tai parodyta 9 pav.

Turint žymimojo objekto ir ženklo laikmenos modelius, išreikštus per jų vaizdus atitinkamose ontologinių koordinatinių sistemose, galima pereiti prie ženklo atsiradimo, genezės, proceso aprašymo. Ženklas randasi kai žymimasis objektas atvaizduojamas ženklo laikmenoje. Dabar tai galima išreikšti griežčiau, per atitinkamas koordinatinių sistemas: žymimojo objekto koordinatinių sistema turi būti sujunginama su laikmenos sistema; tiksliau, pirmoji sistema turi būti uždedama ant antrosios. Vietoje žodžio *uždėjimas* čia galima pavartoti ir terminą *superimpozicija*. Tuomet ženklo genezė galima apibūdinti šitaip: ženklas randasi kaip žymimojo objekto superimpozicija ant ženklo laikmenos. Grafiškai superimpozicijos procesą iliustruoja 10 pav.

Jo rezultatas yra dviejų materijų ir vienos bendros formos junginys (žr. 11 pav.). Tokį junginį siūlau laikyti *sudėtine esatimi*. Kai kurie Aristotelio komentatoriai bendrai formai pažymėti vartoja *konformiškumo* terminą (angl. conformity, arba conformality). Čia tiktų ir lietuviškas žodis *konformizmas*, jeigu suteiktume jam ontologinę (hilomorfinę) prasmę. Kadangi šis žodis lietuvių kalboje jau turi kitą

10 pav. Žymimojo objekto (žiedo su antspaudu) ontologinės koordinatinių sistemos superimpozicija (uždėjimas) ant subordinuotos – ženklo laikmenos (vaško) sistemos

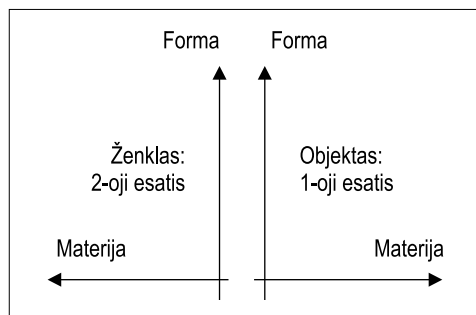
11 pav. Neapibrėžtojo homomorfizmo ontologinė diagrama. Dvi priešingos absčių ašies rodyklės rodo žymimojo objekto ir ženklų materijos nepanašumą (skirtingumą)

reikšmę, siūlau vartoti graikiškos kilmės žodį *homomorfizmas*. Jo grafinį vaizdavimą koordinacių sistemoje siūlau vadinti *ontologine* (arba *hilomorfine*) *homomorfizmo diagrama*.

Taip apibūdintas homomorfizmas vadintinas *neapibrėžtuju*, kadangi jo modelyje aiškiai neparodytas ryšys tarp žymimojo objekto ir paties ženklų (būtent tiesiogiai neparodyta, kas ką vaizduoja).

Vartojant homomorfizmo sąvoką, galima suformuluoti tokį homomorfinio ženklų apibrėžimą: *Homomorfinis ženklas yra tokia sudėtinė esatis (esaties konstrukcija), kuri turi savo materiją ir svetimą – žymimojo objekto – formą, bet neturi to objekto materijos.*

Aprašius ženklų kaip homomorfizmo sąvoką, reikia trumpai panagrinėti jo, kaip esaties darinio, ypatybes. Pirmiausia galima atkreipti dėmesį, kad tai yra *sudėtinis* darinys. Techniniu požiūriu jis susideda iš vienos formos ir dviejų skirtingų materijų. Toks junginys neturi tiesioginės ontologinės prasmės, tai yra, jis tiesiog *neegzistuoja*. Vis dėlto jis nėra vien techninis darinys ir spekuliatyvi idėja, pasitelkta ženklų sąvokai aiškinti. Jį ga-

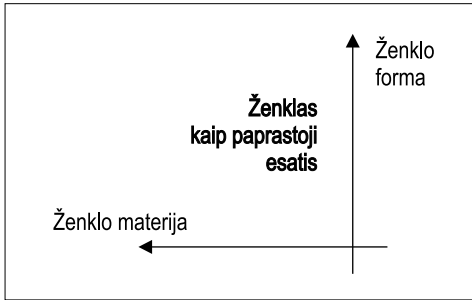

12 pav. Homomorfizmo suprastintas traktavimas kaip dviejų (paprastų) esatčių

lima laikyti tam tikra *išplėstąja esatimi*, kuri sujungia išorinę, fizinę tikrovę su vidine, suvokėjo tikrove. Į tokią esatį įeina suvokėjo jutimo organo materija, todėl ji gali būti laikoma *esatimi suvokėjui*. Suvokimo procese ignoruojame jutimo organo materiją ir lieka tik išorinė, nesudėtinė esatis. Tokią situaciją galima palyginti su panašia padėtimi gamtos moksluose, kai matavimo prietaiso nelaikome stebimo reiškinio sudėtinė dalimi ir jį tiesiog ignoruojame. Taigi homomorfizmas iš esmės yra tam tikras sudėtinis esaties būdas (vietoje *būdo* čia tiktų ir žodis *forma*, tačiau šiame straipsnyje pastarąjį vartoju tik aristoteline prasme).

Sudėtinę esatį galima suprastinti į du *paprastus*, tai yra, *nesudėtinius* darinius; kiekvienas iš jų yra vienos formos ir vienos materijos junginys, kaip tai parodyta 12 pav. *Paprastoji esatis* suvokime yra atskirta nuo suvokiančiojo subjekto ir tai atitinka natūralų, tradicinį tikrovės suvokimo būdą.

Homomorfizmą galima dar labiau suprastinti ignoruojant objekto materiją. Tokiu atveju lieka tik viena paprastoji esatis, junginys iš žymimojo objekto formos ir ženklų materijos (žr. 13 pav.). Toks junginys atitinka *homomorfizmą kaip daiktą*; galima pridurti, kad ženklą dažnai

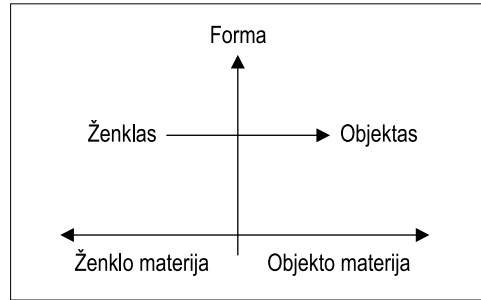
13 pav. Ženklas kaip homomorfizmas, suprastintas (redukuotas) į daiktą

traktuojame kaip *daiktą*, tuo jo sąvoką smarkiai suprastindami.

Du aprašytieji homomorfizmo suprastinimai galėtų būti laikomi *degeneruoto homomorfizmo* atvejais. Žodį „degeneruotas“ vartoju norėdamas parodyti ir tai, kad suprastinimo rezultatas nėra ekvivalentiškas pačiam homomorfizmui.

Toliau aptariant homomorfizmą verta pažymėti, kad jį galima apibūdinti ir *reprezentacijos* terminu. Lingvistiniu požiūriu *reprezentacija* reiškia *pakartotinę prezentaciją*. Tai galima aiškiau pamatyti užrašius šį žodį kaip *reprezentacija*. Esatis gali būti nagrinėjama kaip *tai, kas yra* (angl. *what is present*). Tuomet *reprezentacija* yra *tai, kas pakartotinai yra* (angl. *what is re-present*). Ją galime laikyti nauja esatimi (t. y. nauju *tai, kas yra*), arba *doiğuba esatimi*, į kurią įeina buvusioji ir pakartota, naujoji esatis. Pastaroji vėl yra *paprastoji esatis*, tai yra, ji susideda iš vienos formos ir vienos materijos. Ženklas kaip homomorfizmas nesudaro pilnos reprezentacijos (*pakartotinės prezentacijos*), nes *pakartotinai yra* vien forma, o materija yra kita; tokia reprezentacija yra dalinė, tik formos reprezentacija. Ji dar gali būti vadinama *homomorfinė reprezentacija*.

Lig šiol homomorfizmo aprašymas buvo grindžiamas vien formos panašu-

14 pav. Intencionaliojo ženklų kaip homomorfizmo ontologinė diagrama. Rodyklė nuo ženklų į objektą žymi intencionalumą kaip kryptingumą į žymimąjį objektą

mu ir materijos nepanašumu. To nepakanka, nes reprezentavimo (atvaizdavimo) kryptis aiškiai neparodoma. Beje, terminai *žymimasis objektas* ir *ženklas* jau patys rodo esant determinacijos kryptį. Vis dėlto, siekiant, kad homomorfizmo modelis būtų tikslesnis, ši kryptis turėtų būti išreikšta akivaizdžiai. Tam siūloma panaudoti intencionalumo sąvoką. Jos ištakos glūdi jau Aristotelio darbuose. Jis pažinimą laikė procesu, nukreiptu iš subjekto į objektą. Būtent tai šiuolaikiniame pažintiniame moksle (angl. *cognitive science*) ir proto filosofijoje apibūdinama vartojant *intencionalumo* terminą. Juslinis suvokimas, kaip žemesnioji pažinimo pakopa, taip pat gali būti nagrinėjamas vartojant šį terminą. Ženklas kaip homomorfizmas yra grindžiamas suvokimo procesu, todėl ir jį galima apibūdinti intencionalumo terminu. Toks ženklas vadinamas *intencionaliuoju ženklu*; jis įkūnija intencionalumą kaip ženklų (tiksliau – jo suvokėjo sąmonės) nukreiptumą į žymimąjį objektą (žr. 14 pav.).

Intencionalumą siūlau laikyti esmine ženklą kaip homomorfizmą apibūdinančia sąvoka. Detaliau intencionalumo sąvoka nagrinėjama anksčiau minėtoje knygoje *Ženklas ir forma*.

HOMOMORFINIŲ ŽENKLŲ TIPAI

Homomorfinių ženklų įvairovė didelė. Jų tipus galima išskirti formą (pagal Aristotelį) traktuojant kaip struktūrą. Tokiu atveju homomorfinis ženklas yra

žymimojo objekto struktūros panašybė. Homomorfinių ženklų tipai, išdėstyti pagal panašumo tarp ženklo ir žymimojo objekto laipsnį, pateikti lentelėje.

Lentelė. Homomorfinių ženklų tipai ir pavyzdžiai

Formos (struktūros) panašumo laipsnis	Ženklo panašumo į objektą pobūdis	Homomorfinio ženklo pavyzdžiai
Didžiausias panašumas	Proporcinis	Fotografija, klasikinio meno kūrinys (pavyzdžiui, žr. 15 pav.), apskritiminė diagrama, žemėlapis
	Asociatyvinis	Organizacinė diagrama, miesto transporto schema, moderniojo meno kūrinys
	Ranginis (tvarkos)	Drabužių dydis (pvz., „S“, „M“, „L“), eilės numeris (pvz., „Nr. 5“), matematinis indeksas (pvz., „3“ sudėtiniame ženkle „ x_3 “)
Mažiausias panašumas (nėra panašumo)	Nominalus	Matematinis simbolis, raidė, identifikatorius (pvz., „xc12“), vardas („Viktorija“)

Pirmoje eilutėje pateikiamas *proporcinis* ženklas; jo ryšys su žymimuoju objektu aiškiausias, šis ženklas labiausiai, *proporcingai*, panašus į žymimąjį objektą. Tokio ženklo struktūroje išsaugomos žymimojo objekto struktūros proporcijos. Proporcinių ženklų pavyzdžiais gali būti kai kurių tipų diagramos (pavyzdžiui, stulpelinės ir apskritiminės), nuotraukos, klasikinio meno kūriniai (skulptūros, paveikslai) – juose paprastai išlaikomos vaizduojamo objekto proporcijos.

Antroje eilutėje apibūdinamas *asociatyvinis* ženklas. Jo struktūroje privalo būti išlaikomos asociacijos tarp ženklo dalių ar elementų – tokios, kokios yra tarp žymimojo objekto dalių ar elementų. Jis mažiau panašus į žymimąjį objektą, nei proporcinis ženklas. Šio ženklo pavyzdžiais galėtų būti įvairios grafines schemas, kuriose neišlaikomos propor-

cijos: schema, vaizduojanti organizacijos struktūrą; miesto transporto schema; įvairios funkcinės schemas (pavyzdžiui, elektroninės). Moderniojo meno kūriniai dažnai taip pat galėtų būti priskirti prie šio tipo ženklų.

Trečioji eilutė apibūdina *rango* (ranginį), *tvarkos* ženklą. Trumpiau jį galima vadinti tiesiog rangu. Jo struktūroje privalo būti išlaikomas tvarkos santykis, tai yra, išlaikoma ta pati tvarka tarp ženklo dalių ar elementų, kuri yra tarp žymimojo objekto dalių ar elementų. Šis ženklas panašus į objektą tik koku atskiru aspektu; bendrai imant, jis *nepanašus* į objektą. Tokio ženklo pavyzdys yra raidėmis S, M, L žymimas drabužių dydis. Šis ženklas galėtų būti vadinamas ir *formaliuoju indeksu*; reikia atkreipti dėmesį, kad pastarasis skiriasi nuo Peirce'o indekso. Jį Peirce'as apibrėžė kaip ženklą, *fiziškai susijusį* su žymimuoju objektu

(toks ženklas, pavyzdžiui, yra *vėjarodis* – įtaisas vėjo kryptį rodyti). Peirce'as neatskyrė formaliojo ir materialiojo indekso. Mano nuomone, Peirce'as nagrinėjo tik *materialųjį indeksą*.

Paskutinioji eilutė apibūdina *nominalų* ženklą. Jo pavyzdžiais gali būti vardas, identifikatorius, raidė, matematinis simbolis, brūkšninis kodas. Šio tipo ženkle išlieka tik žymimajam objektui būdingas tapatumo santykis. Tapatumo santykio išlaikymas reiškia, kad vienodi (identiški) objektai turi būti žymimi vienodais ženklais. Nominalinis ženklas nepanašus į žymimąjį objektą. Jį galima būtų palyginti su Peirce'o simboliu, traktuojamu formos atžvilgiu. Nominalinis ženklas todėl gali būti alternatyviai vadinamas *formaliuoju simboliu*. Reikia pažymėti, kad nominalinis ženklas faktiškai yra tik techninis terminas, įvardinantis ribinį ženklą kaip homomorfizmo atvejį. Iš tikrųjų jis yra *nehomomorfizmas*. Įvedant nominalinį

15 pav. Aristotelio skulptūra Stagiroje, Graikija. Kaip klasikinio meno kūrinys, joje išsaugotos žymimojo objekto proporcijos, todėl ji laikytina proporcinu homomorfiniu ženklu. A. Budrevičiaus nuotr.

ženklą, išplečiamas ženklų, nagrinėjamų per formos panašumo sąvoką, ratas.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Ženklas – viena iš pagrindinių tikrovę aprašančių idėjų – gali būti aiškinaamas vartojant formos ir materijos sąvokas, apibūdinančias esaties pamatus. Semiotikos pagrindams kurti gali būti naudojamos esminės Aristotelio esaties ir pažinimo teorijos mintys.

Aristotelio teoriją galima sujungti su Descartes'o koordinatinių sistemos logika. Taip galima pasiekti didesnio tikslumo nagrinėjant pamatinius esaties pavidalus. Sujungiant Aristotelio ir Descartes'o idėjas, įvedama ontologinės diagramos sąvoka. Ji leidžia konstruoti ir vaizduoti ženklų modelius nauju būdu, griežtesniu negu dabar tradiciškai semiotikoje nau-

dojamos priemonės (pavyzdžiui, ženklų trikampis).

Visos ženklų sudedamosios dalys – žymimasis objektas, ženklų laikmena (medija) ir pats ženklas – gali būti išvestos vartojant elementariausias ontologines sąvokas. Jokia kita semiotikos teorija tokios galimybės nesuteikia. Straipsnyje išsamiau nagrinėjamas vienas svarbus ženklų atvejys, ženklas kaip homomorfizmas. Pasiūlytas toks ženklų kaip (ontologinio) homomorfizmo bendras apibrėžimas: a) ženklas yra sudėtinis esaties pavidalas, gaunamas kaip dviejų paprastų esaties pavidalų – žymimojo objekto ir ženklų laikmenos – kompozicija; jie

abu susideda iš savo formos ir medžiagos (materijos); b) ženklą sudaro trys esaties komponentai – dvi skirtingos medžiagos ir viena forma, kuri yra bendra žymimajam objektui ir laikmenai. Ženklas kaip homomorfizmas jo suvokėjui yra intencionali esatis. Intencionalumas turėtų būti laikomas viena iš pagrindinių ženklo teorijos sąvokų. Šiame straipsnyje jis nagrinėjamas kaip ženklo kryptingumas žymimojo objekto link.

Straipsnyje aprašytas vienas iš pamatinių ženklo atvejų – homomorfinis ženklas. Tai tiesioginis, betarpiškos reikšmės, neinterpretuotas ženklas. Minėtoje knygoje *Ženklas ir forma* aprašytas ir jo sudėtingesnis atvejis – interpretuotas, netiesioginės reikšmės homomorfinis ženklas. Ten aprašyti ir formos atžvilgiu nagrinėjami ženklas-metafora bei ženklas-simbolis. Toliau plėtojant ontologinę, formos ir materijos pagrindų kuriamą ženklo teoriją, tikslinga pirmiausia skirti dėmesį alternatyvių ženklo modelių sudarymui. Bendriau imant, ženklas kaip homomorfizmas yra tik atskiras *formaliojo* ženklo atvejis. Pastarojo alternatyva yra *materialusis* ženklas. Jo pamatas, kaip sako pats pavadinimas, yra materija, medžiaga. Pastaroji atstovauja, reprezentuoja žymimąjį objektą. Materialiųjų ženklių įvairovė gana didelė: dūmai yra ugnies materialus ženklas; žuvies kvapas yra žuvies materialus ženklas; kraujo lašas miške ant žemės medžiotojui yra sužeisto žvėries materialus ženklas; snaigė yra materialus žiemos ženklas (tačiau jos paveikslas jau yra formalus ženklas), ir pan. Kai kurie materialieji ženklai gali būti laikomi *homomaterializmais* (tai yra, tokiais, kurie turi panašią materiją su žymimuoju objektu). Sėkmė nagrinėjant *ženklą kaip formos panašumą* teikia vilčių, kad analogiška teorija galėtų būti sukurta ir *ženklui*

kaip medžiagos panašumui. Šios dvi teorijos sudarytų svarbią bendros *ontologinės ženklo teorijos* dalį. Tokia teorija galėtų pretenduoti tapti bendriausia iš iki šiol semiotikoje esamų ženklo teorijų.

Aprašytasis požiūris į semiotikos teorinių pagrindų kūrimą turi du lygius. Tiesiogiai matomas yra *kognityvinis* lygis, nes semiotiniai reiškiniai, ženklas aiškina pagrindų imant pažinimo (o paprasčiausiu atveju – suvokimo) reiškinius. Giliau yra esaties, ontologinis, formos ir materijos sąvokomis aiškinamas semiotinių reiškinų lygis. Tuo remiantis, išdėstytas požiūris vadintinas *ontologiniu-kognityviu*.

Paminėtini ir aprašyto požiūrio į semiotikos pagrindus ribotumai. Svarbiausias iš jų susijęs su siekiu nagrinėti ženklo reiškinį naudojant tik du esaties principus – formą ir materiją. Jie apibūdina tik statinį Aristotelio teorijos aspektą, todėl leidžia aiškinti vien statinius semiotikos reiškinius. Dėl to, pavyzdžiui, tokiu pagrindų netiktų aiškinti *ženklą kaip veiksmą*. Apribojimai, susiję su statika, galėtų būti pašalinti greta formos ir materijos sąvokų įtraukiant kitus du homomorfizmo principus – *veiksmą* ir *galimybę* (*actus* ir *potentia*), kurie išreiškia dinaminę esaties aspektą. Vis dėlto pažymėtina, kad Aristotelio esaties teorija turi savo ribas. Jos čia nebuvo nagrinėtos, nes Aristotelio teorijos analizė ir vertinimas nėra šio straipsnio tikslas.

Semiotikos pagrindų aiškinimą per formos ir materijos sąvokas galima vertinti kaip dar anksčiau nepastebėtą, nuo antikos laikų prasidedantį kelią ontologinės-kognityvinės semiotikos teorijos link. Šį kelią padėjo aptikti įžvalgos į Aristotelio esaties ir pažinimo teoriją; Descartes'o sistema leido griežčiau ir tiksliau aprašyti ženklą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Michel Brial, *Semantics: Studies in the science of meaning*. London: Heinemann, 1900.
- ² John Deely (trans. and ed.) & Ralph Austin Powell, *Tractatus de signis. The semiotic of John Peirce (bilingual edition)*. Berkeley: University of California Press, 1985/1632.
- ³ Charles Sanders Peirce, „On a new list of categories”, *The writings of Charles Sanders Peirce*, vols. 1–2. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1984/1868. Internetinė prieiga: <http://www.peirce.org/writings/p32.html>. [žr. 2012 05 23].
- ⁴ Michael Hoffmann, „The 1903 classification of triadic sign-relations”. Kn. João Queiroz (Ed.), *Digital encyclopedia of Charles Sanders Peirce*, 2001, para. 9. Internetinė prieiga: <http://www.digital-peirce.fee.unicamp.br/hoffmann/p-sighof.htm>. [žr. 2012 05 23].
- ⁵ Charles Sanders Peirce, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Internetinė prieiga: <<http://plato.stanford.edu/entries/peirce/>> [žr. 2012 05 23].
- ⁶ Charles Sanders Peirce, „What is a sign?” Peirce Edition Project (Ed.), *The essential Peirce. Selected philosophical writings*, vol. 2, 1893–1913. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1998. Internetinė prieiga: <http://www.ukzn.ac.za/undphil/collier/308/Peirce/What%20Is%20a%20Sign_.pdf> [žr. 2012 05 23].
- ⁷ Winfried Nöth, *Handbook of semiotics*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1995, p. 42.
- ⁸ Charles Sanders Peirce, *Collected papers*. Vols. 1–8. Mass.: Harvard Univ. Press, 1931–1958, vol. 2, para 228.
- ⁹ Louis Hébert, „Sign structures. The sign according to Klinkenberg”. *Signo*, 2006. Internetinė prieiga: <http://www.signosemio.com>. [žr. 2012 05 23].
- ¹⁰ Cituojama pgl. Joshua Reynolds, „Review of the book Propositional perception: Phantasia, predication and sign in Plato, Aristotle and the Stoics, by Jeffrey Barnouw”, *Bryn Mawr Classical Review*, 2006, May 17, p. 99. Internetinė prieiga: <http://bmcr.brynmawr.edu/2006/2006-05-17.html>. [žr. 2012 05 23].
- ¹¹ John Deely, *Basics of semiotics*. Bloomington & Indianapolis: St. Augustine's Press, 2004.
- ¹² Algirdas Budrevičius, *Sign and Form. Models of Sign as Homomorphism Based on Semiotic Insights into Aristotle's and Aquinas' Theory of Being and Cognition. A Scientific Study*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
- ¹³ Christopher Green, „The thoroughly modern Aristotle: Was he really a functionalist?”, *History of Psychology*, 1, 1998, p. 8–20.
- ¹⁴ Aristotelis, *Apie sielą*. Iš graikų kalbos vertė Vovsilius Sezemanas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, III, 8.
- ¹⁵ Ten pat, II, 12.
- ¹⁶ Peter King, „The problem of individuation in the middle ages”, *Theoria*, 66, 2000, p. 159–184.
- ¹⁷ Charles Sanders Peirce, „Reflections on real and unreal objects”, *Manuscript MS 966*, (be datos).
- ¹⁸ St. Thomas Aquinas, *The summa theologica of St. Thomas Aquinas*. Second and revised edition. Literally translated by fathers of the English Dominican Province. Online edition by Kevin Knight, 2008, Part 1, Question 7, Answer 1. Internetinė prieiga: <<http://www.newadvent.org/summa/100701.htm>> [žr. 2012 05 23].
- ¹⁹ St. Bonaventure, II Sent. d. 3 pars 1 art. 2 q. 3 resp. (tom. II 109b–110a), cituojama pgl. Peter King, „The problem of individuation in the middle ages”, *Theoria*, 66, 2000, p. 159–184.
- ²⁰ Josiah Royce, „Individual. Chapter 4”, *Daniel S. Robinson (Ed.) Royce's Logical Essays: Collected logical essays of Josiah Royce*. Dubuque, Iowa: Wm C. Brown Co. [Originally published in James Mark Baldwin (Ed.), *The dictionary of philosophy and psychology*, New York: MacMillan Company, 1901], 1951, p. 139–145.
- ²¹ Dario Martinelli, „Music identity and the strange case of authenticity”, *Lietuvos muzikologija [Musicology in Lithuania]*, 9, 2008, p. 128–130.
- ²² Algirdas Budrevičius, „Informacija ir esatis Aristotelio ir Tomo Akviničio minčių kontekste”, *Informacijos mokslai*, 38, 2006, p. 122–134.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Thomas Morton Harper, *The metaphysics of the school*. London: Macmillan and Co., 1879, II skyrius, I prolegomenas. Internetinė prieiga: <<http://maritain.nd.edu/jmc/etext/tmots012.htm>> [žr. 2012 05 23].
- ²⁵ Ten pat.